

Скрипник Петро (м. Київ)

Кандидат історичних наук, науковий співробітник
Центру досліджень історико-культурної спадщини України
Інституту історії України НАН України.
zvid@ukr.net
УДК: 94(477) “19”: 929 Грушевський

ПРИЖИТТЄВІ ВШАНУВАННЯ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО (до 1926 року)

У статті висвітлюються питання прижиттєвих вшанувань М. Грушевського до 1926 року. Показано, що українське суспільство пильно стежило за науковою та громадською діяльністю вченого, шанувало його талант і внесок у розвиток національно-визвольного руху України.

Ключові слова: Михайло Грушевський, національно-визвольний рух України.

Постать М.С. Грушевського в українському національно-визвольному русі другої половини ХІХ — початку ХХ ст. була настільки значною, що він неодноразово привертав увагу сучасників до своєї особи. Тому вшанування заслуг вченого і громадського діяча перед українським народом були неодноразово затребувані ще за життя М. Грушевського. Хоча серед дослідників і не існує усталеної точки зору на це питання. Зокрема, з точки зору Р. Пирога, єдиним, вартим уваги відзначенням заслуг М. Грушевського, було святкування його шестидесятирічного ювілею 1926 року¹. Він вважав, що з ювілеями йому взагалі не повезло². В той же час наявний матеріал свідчить, що із вшануванням заслуг М. Грушевського впродовж всього його життя було все гаразд.

Першим таким вшануванням можна вважати день 22 травня 1894 року, коли в приміщенні університету св. Володимира відбувся публічний захист його магістерської дисертації. Офіційними опонентами було призначено професорів В. Антоновича та В. Іконнікова. Зі слів одного з товаришів М. Грушевського по громадській роботі О. Лотоцького захист відбувався таким чином. Оповідання в газетах зібрало у великому актовому залі університету численну публіку, зокрема було багато академічної молоді. Декан факультету, професор Т. Флоринський вичитав *curriculum vitae* магістранта. «Пам'ятаю те почуття морального задоволення — писав у своїх спогадах О. Лотоцький, — і як показалося то й не в мене одного, коли ворожі для українства уста, читаючи *curriculum*, не могли там поминути фактів співробітництва М.С. у “Записках Наукового Товариства ім. Шевченка” та найменування його на професора української кафедри у львівському університеті. Як тоді мало треба було для втіхи»³.

Потім почав виступати дисертант. Спочатку відчувалося хвилювання, але досить швидко М. Грушевський опанував себе і закінчував своє вступне слово спокійним і впевненим голосом. Далі взяв слово В. Антонович, як офіційний опонент М. Грушевського: «Ми з вами... разом працювали, разом шукали наукової правди; коли помилялися, то теж разом. Ми з вами люде одних поглядів. Одних наукових висновків, — то й опонувати вам я в самій суті діла не можу»⁴. Охарактеризувавши науковий напрямок дисертанта, В. Антонович побажав йому успіхів в подальшій роботі. А декан, зібравши голоси від присутніх членів Вченої ради, оголосив М. Грушевського магістром історії. Усміхненого новоявленого магістра поздоровляли з усіх боків. А на останок декан сказав: «Маю надію, що й докторську дисертацію оборонятимете у нас таки; а проте, — мабуть, — докторську напишете вже мовою українською»⁵.

А ввечері того ж дня, як годиться був банкет, присвячений дисертанту. Клопотання з цього приводу взяли на себе молоді прихильники М. Грушевського по Київській громаді, які називали його шанобливо учителем-товаришем. Господиня будинку, в якому мешкав М. Грушевський, віддала на той вечір все своє помешкання і в розпорядженні банкетників був цілий дім з великим садом. Присутніх було досить багато, дехто приїздив навіть з провінції. В садку, під грушами було сервіровано чай, частина гостей розмістилася на килимах в садку, а то й просто на траві, частина в хаті.

Першим почав говорити В. Антонович. Він сказав, що нині університет гідно вшанував Михайла Сергійовича як вченого, але для нас, українців, не меншу вагу має і другий бік діяльності М. Грушевського, як українського громадянина, що всю душу й увесь хист віддає на користь рідної справи. Далі слово взяв О. Кониський, зазначивши загальне значення того факту, що талановитий і дипломований вчений виїздить за кордон, щоб бути представником української науки, бо це неможливо в межах Російської імперії. А закінчив свою промову словами: «В університетській залі я дивився на портрет Миколи Першого, і в душі моїй мимоволі виникало радісне почуття морального задоволення, От в присутності того, хто так тяжко наложив свою руку на українське слово, закинувши на заслання геніального поета України — Шевченка, се покаране ім'я промовляється тепер з повагою, як ім'я патрона наукової установи, а університетська колегія вінчає науковим титулом українця, що перейнятий тими самими національними українськими ідеалами, які вперше так виразно вивив Шевченко»⁶.

Наступним приводом до вшанування М. Грушевського було відрядження його до Львова з приводу обрання професором кафедри історії Східної Європи Львівського університету. Передбачалось, що викладання

буде вестись українською мовою. На той час це була виняткова подія. О. Кониський, схвилюваний цією обставиною, 19 квітня 1894 року писав М. Дікареву: «...отсе той момент, з якого починається історія нашої національної освітньої культури». А в листі від 4 травня підкреслював, що заснування кафедри у Львівському університеті — «вінець нашої 30-літньої праці і перший ступінь, з якого починається нова історія нашої культури і науки»⁷. Хвилювання О. Кониського поділяла і редакція львівської газети «Діло». У її редакційній статті від 25 квітня 1894 року зазначалося, що: «Професор Грушевський стане у нас сполучником наукових інтересів між Австрійською та Російською Україною, а нині, коли Товариство ім. Шевченка почало ставити вже перші кроки як Наукове Товариство, буде се річчю великої ваги»⁸.

Призначення М. Грушевського професором Львівського університету вітали представники української інтелігенції, а також пересічні громадяни України. Так, мешканці містечка Тарасівці, що на Полтавщині відгукнулися на цю подію листом до новопризначеного професора: «У наше маленьке місто дійшла чутка, що у Львівському університеті заснована катедра історії України-Руси з українською викладовою мовою, і що Ви, Вельми поважний Михайло Сергійович прийняли посаду професора тієї катедри. Бажаючи від усього серця кращої долі своєму рідному краєві, ми щиро вітаємо Вас, шановний земляче, яко першого українського професора з нашої України. Цей факт заснування вищезгаданої катедри і щира Ваша охота послужити ділам України-Русі, ще раз яскраво свідчить, що “ще не вмерла Україна” і що потроху починає вже розгоратися та іскра вогню великого, котра досі шляхетсько тліла собі у попелі»⁹. Дуже тепло вітали М. Грушевського чернігівчани:

«Високоповажний добродію!

Ви їдете на кафедру української історії. Відколи українська нація почула себе — після довгого занепаду, — нацією — се вперше український професор оповідатиме українцям по-українськи рідну історію. Ви перший матимете змогу будити українську націю — праця буде стільки ж працею науковою, скільки й працею на користь національній свідомості нашій. Через це діло Ваше стане важливим, але й незмінно кориснішим од простої наукової праці, і ми певні, що стаючи біля цього діла, високо держатимете Ви український національний прапор, прапор, що на йому історія написала: національність, демократизм, воля й толерантність.

Ол. Гищинський, І. Шраг, О. Шкуркіна, Б. Грінченко, Є. Тищенко, В. Самійленко»¹⁰.

Київська громада також влаштувала теплі проводи молодого професора. Перед від'їздом М. Грушевський квартирував у О. Кониського. Останній у листі до О. Барвінського писав з цього приводу: «Хлопець

пребував у мене чотири дні і отсі чотири дні є найліпші дні мого віку. Я просто раював, чуючи і бачачи, що справа стала на добрій дорозі і йде добре. Спасибі Вам і всім добрим людям»¹¹. Присутні на проводах бажали, щоб М. Грушевський «плекав почуття національної та культурної єдності українського народу, щоб молоде покоління..., а також і старших робітників згуртував для наукової праці і відвів її від неосяжних мрій та заправив до реальної наукової роботи»¹².

1904 року виповнилася 10 річниця роботи М. Грушевського на посаді завідуючого кафедрою історії Східної Європи. Його учні, а також прихильники вирішили відзначити цю подію виданням збірника статей на пошану М. Грушевського, який вийшов у 1906 році. Членами Комітету по його укладанню були В. Гнатюк, Д. Коренець, І. Кревецький, С. Томашівський та І. Франко. У вступному слові вони, зокрема відзначали, що приїзд М. Грушевського в Галичину слід вважати історично важливим фактом. Вони порівнювали його внесок у національно-визвольний рух України з іменами М. Драгоманова та Т. Шевченка. Саме завдяки енергії та організаційному таланту М. Грушевського «українська історія, література, етнографія й етнологія, а за ними інші науки, навіть природописні перестали лежати облогом, або ледве примітивно обробленим полем»¹³. І як наслідок «в парі з науковим рухом пішов небувалий досі зріст видавництва і видне піднесення освітнього рівня в суспільності. А вплив його відбився на всім публічним житті»¹⁴. Всіх цих результатів М. Грушевський досяг не без зусиль. Проте в цих складних умовах він не став «виїмком серед інтелігентної суспільності Галичини.... Його енергія, ідейна характерність, широке і глибоке знання, надзвичайна працьовитість, а при тім повна матеріальна незалежність як від уряду, так і від своєї суспільності — давали йому постійну перемогу, приєднували прихильників та навіть примушували до респекту противників, взагалі неперебірчивих у боротьбі»¹⁵.

В грудні 1910 року у Львові українська громада відзначила 25 літній ювілей з нагоди наукової та літературної діяльності М. Грушевського. Архівні матеріали свідчать про численні привітання з цього приводу з багатьох куточків як Галичини, так і Російської імперії. Так, Рада Петербурзького видавничого товариства за підписом Л. Забіли і А. Кашенка надіслала поздоровлення М.С. Грушевському з нагоди його 25 літньої літературної та наукової діяльності «так щільно зв'язаної з усією історією українського національного руху за минулу чверть століття. Висловлюючи глибоке поважання Вашій незрівняній енергії і невсипущій праці на користь рідного краю, від серця бажаємо Вам на довгі часи зберігати Ваше здоров'я й сили і діждати світлих часів широкого розвитку національної свідомості на Україні, відродженню якої Ви віддали все Ваше життя»¹⁶.

Редакція та контора білоруської газети «Наша Ніва», розташованої у м. Вільня теж вважала за потрібне відгукнутися на цю подію. Вона надіслала поздоровлення такого змісту:

«Високоповажний пане.

У двадцять п'яту гадушчину Вашої тяжкої, великої и слауной праці для родной Вам України, праці над будовою української науки і над розвитком національної душі українського народу, для нас, беларусоу, самого близького с помеж усія славянских племён, редакція “Нашая Ніва” щира вітая Вас і жадає Вам сил и енергии для виконання так корыстной для Вашей благоутынны работы».¹⁷ У вітанні від 16 грудня 1910 року М.С. Грушевському «низько вклоняється Громада студентів-політехніків» Київського політехнічного інституту: «Хай ще много літ могутня постать невомного працівника стоїть перед нашими очима і світоч праведного гніву освічує нам шлях через рідну оселю до широкого світу»¹⁸. 1 грудня 1910 року дирекція приватної української гімназії міста Рогатина привітала М. Грушевського із славним двадцятип'ятиліттям його діяльності: «Ім'я його записала на віки із зростом народної свідомості по обох боках кордону, значим його великоважне на полі історичних наук, а він один з перших став на чолі нашого шкільництва»¹⁹. 4 грудня 1910 року, за підписом Г. Томашівського та В. Гнатюка М. Грушевський одержав привітання від своїх колег з наукового Товариства ім. Т. Шевченка:

«Високоповажний пане професор!

Ми, члени Виділу Наукового Товариства ім. Шевченка, яким доводиться бути постійними близькими свідками Вашої многосторінної літературної наукової діяльності, почуваємо себе зобов'язаними зложити Вам найкращі побажання в дні, призначенім для святкування Вашого 25-літнього ювілею, щоб могли ще довгі літа трудитися з дотеперішнім успіхом. Коло розбудження національної свідомості і розвою рідної культури»²⁰.

Не залишилось не поміченим українською громадою і п'ятдесятиріччя М. Грушевського. В умовах війни і політичного заслання про широке відзначення ювілею не могло бути й мови. Проте на сторінках часопису «Вістник визволення України» (ч. 67. — 1916.03.XII) з'явився матеріал, присвячений саме цій події. В ньому, зокрема відзначається, що Михайло Грушевський святкує 50-ті роковини свого трудящого життя далеко від своєї рідної України, куди його загнала «велика насила — брутальна насила російського царату»²¹. На думку укладачів матеріалу, М. Грушевський «може справді з самовпевненістю та душевною рівновагою глядіти серед світової хуртовини на будучину діла, яке він сміло може сказати словами Римлянина: *Huisus rei magna pars fui* — сього діла я був

великою частиною, до нього великопричастний»²². Оцінюючи внесок М. Грушевського у справу національного визволення України, автор допису констатує, що «Михайло Грушевський — це великий трудівник, невичерпна сила, невмируща праця, незрівняний організатор наукової праці, властивий організатор “Наукового Товариства ім. Шевченка” у Львові й основник “Українського Наукового Товариства” у Києві та їх душа аж до самого вибуху війни, се ініціатор галицько-українського приватного шкільництва, один з головних проповідників і поборників справи українського університет у Львові»²³.

Важливою формою вшанування М. Грушевського є заснування наукових та освітніх установ, названих його ім'ям. Подібна практика була типовою, починаючи з другої половини 1960-х рр. Проте це явище було винятковим на початку століття. Однією з таких подій можна назвати утворення 1918 року Інституту ім. М. Грушевського в Едмонтоні (Канада) — середнього навчального закладу. Початком його заснування слід назвати утворення Інституту ім. Петра Могили влітку 1916 року в Саскатуні. На його базі і був утворений Інститут ім. М. Грушевського. А здійснив цей задум гурток старших студентів, який був створений в Едмонтоні.

10 березня 1918 р. відбулися збори в справі заснування навчального закладу в Едмонтоні. На цих зборах було ухвалено, «щоби бурса називалася Український Інститут ім. Михайла Грушевського і була філією бурси ім. Петра Могили в Саскатуні»²⁴. Головною метою засновників Інституту було залучити якнайбільшу кількість канадців українського походження до навчального закладу. Був висунутий лозунг: «Хай кождий український фермер і робітник пішле що найменше одну свою дитину до вищої школи»²⁵. Не дивлячись на значні проблеми, перш за все фінансового характеру, Інститут ім. М. Грушевського був досить авторитетним навчальним закладом. Справи йшли таким чином, що 1943 року урочисто відзначався його 25-літній ювілей. В ньому одержували освіту вихідці перш за все з України. За вказаний період в інституті було випущено 718 осіб. На думку його засновників, інститут був першим освітнім закладом, який запалив смолоскип освіти серед канадських українців. Заслуга інституту в тому, що, спонукавши одну родину в даній місцевості послати свою дитину до середньої школи, він лишив приклад, за яким пішли десятки родин. Інститут опосередковано був тим впливом, що «збудила їх зо сну й показала їм велику вартість освіти в житті українців»²⁶. Викладацький склад інституту дбав про те, щоб його вихованці були якнайширше й найдокладніше ознайомлені з українською минувиною і культурними цінностями та вони були гордими за своє національне походження, а не соромилися його. Даючи всебічний націо-

нальний світогляд своїм вихованцям, інститут робив їх сильними й розумними оборонцями та точними інформаторами про свій народ серед неукраїнського населення Канади.

Пробудження серед української молоді національної свідомості й самопошани було одним з головних завдань, засновників інституту. Одним із заходів по пробудженню національної самосвідомості була українська народна пісня. І тому майже всі слухачі інституту вміли співати хоч по кілька народних пісень. В інституті здійснювалася широка освітня програма: слухачі знайомилися з українською історією, літературою, мовою, церквою, музикою, природними багатствами, визвольними змаганнями тощо.

Керівництво інституту заохочувало студентів брати активну участь в різноманітних національних святах, маніфестаціях, вічах, зборах, з'їздах та інших публічних заходах, на яких обговорювалися загальні українські справи, європейські та канадські. Інститут не забував і про морально-релігійні потреби українців. Коли повстала в Канаді Українська Православна Церква, то більшість її вихованців стали прихильниками церкви чисто української. І гурток старших студентів інституту утворив перше українське православне богослуження в місті Едмонтоні. Ця відправа відбулася в залі при інституті й дала почин до заснування Української Православної Громади св. Івана в Едмонтоні, що є нині одною з найбільших українських церковних громад в Канаді.

Великим кроком вперед і сильним чинником в пробудженні та поширенні національної свідомості були народні з'їзди, що їх почав скликати інститут невдовзі після засування. Починаючи від 1919 р. такі з'їзди стали щорічним явищем. В кількох перших роках з'їзди інституту тривали всього один день і були лише діловими й формальними зборами керівництва установи. Та невдовзі виникла потреба розширити їх зміст і характер і продовжити на два, а згодом і на три дні. З кожним роком такі з'їзди ставали більш популярними й збирали все більше людей.

Промовцями на таких з'їздах були мешканці багатьох провінцій Канади. На з'їзді обговорювалися справи національно-політичні (український визвольний рух в Європі), політичні (канадські), просвітньо-виховні, економічні, соціальні й релігійні. З'їзди часто прирівнювались до засідань парламенту державного народу. Вони були у той же час освітньо-виховними курсами для самих учасників. Через три дні лектори читали заздалегідь підготовлені лекції-промови з вищезгаданих ділянок життя. Такі зібрання були більше подібні до популярно-народних університетів.

З'їзди не лише вчили, але й формували та виховували характери, впливали на зміну поглядів, пробуджували в людей дрімаючі пориви до гідних справ. На думку керівництва інституту «сотки, а може й тисячі

наших земляків ніколи були б не віднайшли своєї особистої й національної гідності без помочі з'їздів. З'їзди давали так багато умової поживи і душевного підйому розумним учасникам, що хто приїхав раз, той ставав їхнім щорічним учасником»²⁷.

Діяльність інституту в напрямку поширення серед неукраїнського громадянства в провінції Альберта відомостей про Україну, про її культурні цінності та про український визвольний рух в Європі провадилася такими способами: а) статтями в англомовній пресі керівництвом інституту; б) повідомленнями до англійської преси про річні з'їзди інституту, їхню програму, постанови, тощо; в) запрошенням відомих діячів провінції Альберти до участі в з'їздах у формі промов на виклики сучасного моменту; г) особистими дискусіями про українців й українську справу в Європі вихованцями інституту із студентами неукраїнського походження, викладачами та професорами; д) академічним успіхом переважної більшості вихованців інституту в різних державних установах; є) утворенням окремого студентського гуртка під назвою «Прометей» в Альбертському університеті; ж) в низці випадків інститут ім. М. Грушевського був першим джерелом інформації про Україну й українців серед громадян провінції Альберта неукраїнського походження.

Скрипник Пётр (г. Киев)

Кандидат исторических наук, научный сотрудник Центра исследований историко-культурного наследия Украины Института истории Украины НАН Украины.

Прижизненные чествования М.С. Грушевского (до 1926 года)

В статье освещаются вопросы прижизненных чествований М. Грушевского до 1926 года. Показано, что украинское общество внимательно следило за научной и общественной деятельностью учёного, ценило его талант и вклад в развитие национально-освободительного движения Украины.

Ключевые слова: Михаил Грушевский, национально-освободительное движение Украины.

Skripnik Petro (Kyiv)

Research fellow of the Centre for research of the historical and cultural heritage of the institute of History of the NAS of Ukraine, Candidate of History.

Public honors paid to M. Hrushevsky during his lifetime (prior to 1926)

The paper elucidates the issues of public honors paid to M. Hrushevsky during his lifetime before 1926. It shows that the Ukrainian society closely followed the academic and public activities of the scholar, highly appraised his talent and contribution to the development of the Ukrainian national liberation movement.

Keywords: Mykhailo Hrushevsky, Ukrainian national liberation movement.

- ¹ Див.: Пиріг Р.Я. Життя Михайла Грушевського. Останнє десятиліття (1924–1934). — К., 1993. — С. 56.
- ² Пиріг Р. Коли зупинився маятник // Культура і життя. — 1991. — 23.XI. — С. 3.
- ³ Лотоцький О. Сторінки з минулого. — Варшава, 1932. — С. 182.
- ⁴ Там само. — С. 183.
- ⁵ Там само.
- ⁶ Там само. — С. 183–184.
- ⁷ Цитую за: Зашкільняк Л. М. Грушевський і Галичина (до приїзду до Львова 1894) // Український історик. — 1996. — № 1–4. — С. 209.
- ⁸ Там само.
- ⁹ Центральний Державний історичний архів України у місті Києві (далі — ЦДА України). — Ф. 1235. — Од. зб. 50. — Арк. 64–64 об.
- ¹⁰ Там само. — Арк. 4.
- ¹¹ Цитую за: Винар Л. Австрійські урядові документи про призначення Михайла Грушевського професором Львівського університету // Український історик. — 1986. — № 1–4. — С. 79.
- ¹² Цитую за: Барвінський О. Заснування катедри історії України в Львівському університеті // Наукові записки НТШ. — 1925. — Т. 141–143. — С. 15.
- ¹³ Науковий збірник, присвячений професорові Михайлові Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). — Львів, 1906. — С. 6.
- ¹⁴ Там само. — С. 7.
- ¹⁵ Там само. — С. 8.
- ¹⁶ ЦДА України. — Ф. 1235. — Оп. 1. — Од. зб. 30. — Арк. 22.
- ¹⁷ Там само. — Арк. 23.
- ¹⁸ Там само. — Арк. 27.
- ¹⁹ Там само. — Арк. 26.
- ²⁰ Там само. — Арк. 25.
- ²¹ Вістник Союзу Визволення України. — Ч. 67. — 1916. — 03.XII. — С. 777.
- ²² Там само.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Ювілейна книга 25-ліття інститута ім. Михайла Грушевського в Едмонтоні. — Вінніпег, 1943. — С. 8.
- ²⁵ Там само. — С. 10.
- ²⁶ Там само. — С. 66.
- ²⁷ Там само. — С. 76.